

CK.0000059845

NGUYỄN ĐỨC NGHĨA

TÍNH TOÁN KHOA HỌC

NGUYỄN
ĐỨC LIỆU

NHÀ XUẤT BẢN BÁCH KHOA - HÀ NỘI

NGUYỄN ĐỨC NGHĨA

TÍNH TOÁN KHOA HỌC

NHÀ XUẤT BẢN BÁCH KHOA – HÀ NỘI

Bản quyền thuộc về trường Đại học Bách Khoa Hà Nội.

Mọi hình thức xuất bản, sao chép mà không có sự cho phép bằng văn bản của trường là vi phạm pháp luật.

Mã số: 58 – 2013/CXB/29 – 01/BKHN

Biên mục trên xuất bản phẩm của Thư viện Quốc gia Việt Nam

Nguyễn Đức Nghĩa

Tính toán khoa học / Nguyễn Đức Nghĩa. - H. : Bách khoa Hà Nội, 2013. - 408tr. : hình vẽ, bảng ; 24cm

Thư mục: tr. 407

ISBN 9786049112799

1. Toán tin 2. Thuật toán 3. Giáo trình

004.01 - dc14

BKF0029p-CIP

LỜI NÓI ĐẦU

Giáo trình được **Tính toán khoa học** biên soạn dựa trên nội dung các bài giảng mà tác giả sử dụng để giảng dạy cho sinh viên ngành Công nghệ Thông tin, Đại học Bách Khoa Hà Nội. Với thời lượng để giảng dạy trong 60 tiết, giáo trình trình bày một số vấn đề cơ bản trong lĩnh vực Tính toán khoa học nhằm cung cấp cho sinh viên những kiến thức và kỹ năng cần thiết trong việc thực hiện các thuật toán tính toán số trên máy tính để giải các bài toán ứng dụng của khoa học kỹ thuật trong thực tế.

Giáo trình bao gồm 9 chương:

Chương 0. Mở đầu.

Chương 1. Nhập môn MATLAB.

Chương 2. Hệ phương trình tuyến tính.

Chương 3. Đường cong khớp.

Chương 4. Giải phương trình phi tuyến.

Chương 5. Tính gần đúng đạo hàm và phân tích.

Chương 6. Bài toán giá trị ban đầu đối với phương trình vi phân thường.

Chương 7. Các phương pháp cực tiểu hóa không ràng buộc.

Chương 8. Quy hoạch tuyến tính.

Do biên soạn lần đầu nên cuốn sách không thể tránh khỏi những hạn chế và thiếu sót nhất định, vì thế tác giả rất mong nhận được những ý kiến đóng góp của đồng nghiệp và các bạn đọc để tác giả có thêm điều kiện hoàn chỉnh cho lần xuất bản tiếp theo.

Mọi góp ý xin gửi về địa chỉ Email: nghiand@soict.hut.edu.vn.

Tác Giả

MỤC LỤC

LỜI NÓI ĐẦU	3
CHƯƠNG 0. MỞ ĐẦU	9
0.1. TÍNH TOÁN KHOA HỌC LÀ GÌ?	9
0.2. CÁCH TIẾP CẬN TÍNH TOÁN KHOA HỌC	10
0.3. SAI SỐ TÍNH TOÁN TRONG CÁC PHƯƠNG PHÁP SỐ	11
0.3.1. Nguồn gốc của sai số	11
0.3.2. Các loại sai số	12
0.3.3. Về điều kiện của bài toán	13
0.3.4. Số với dấu phẩy động	14
0.3.5. Chuẩn IEEE đối với phép tính số học nhị phân	15
0.3.6. Độ chính xác của máy tính	16
0.3.7. Sự ổn định số	20
0.3.8. Các thuật toán số	20
0.4. HẬU QUẢ CỦA CÁC SAI SỐ PHẦN MỀM	21
0.4.1. Tại sao tên lửa Patriot đã không ngăn chặn được Scud?	22
0.4.2. Vụ nổ tên lửa Ariane 5 (The Explosion of the Ariane 5)	23
0.4.3. Intel Pentium Flaw	23
CHƯƠNG 1. NHẬP MÔN MATLAB	24
1.1. GIỚI THIỆU CHUNG VỀ MATLAB	24
1.2. LÀM VIỆC VỚI MATLAB	25
1.2.1. Màn hình làm việc của MATLAB	25
1.2.2. Trợ giúp tức thời (Online Help) trong MATLAB	26
1.2.3. Làm việc trong chế độ hội thoại và với file chương trình M-file	26
1.2.4. Các tên biến và tên hàm (function) chuẩn của MATLAB	28
1.2.5. Khuôn dạng dữ liệu	28
1.2.6. Vẽ đồ thị đơn giản	29
1.2.7. Khởi tạo biến vector và ma trận	30
1.2.8. Địa chỉ của mảng	32
1.2.9. Biến xâu trong MATLAB	34
1.2.10. Các phép toán đối với vector và ma trận	36
1.2.11. Một số lệnh khác	44
1.3. LẬP TRÌNH TRÊN MATLAB	45
1.3.1. Soạn thảo lệnh trong cửa sổ màn hình lệnh của MATLAB	45
1.3.2. Câu lệnh trong MATLAB	45

1.3.3.	Các phép toán quan hệ và logic trong MATLAB	46
1.3.4.	Câu lệnh if	47
1.3.5.	Câu lệnh vòng lặp.....	48
1.3.6.	Kịch bản (Script) và hàm (Function).....	51
1.4.	CÁC PHÉP TÍNH MA TRẬN NÂNG CAO	59
1.4.1.	Trị riêng, vector riêng và một số phương pháp số của đại số tuyến tính....	59
1.4.2.	Tính toán với ma trận thưa (Sparse matrix computations)	60
1.5.	ĐỒ HỌA NÂNG CAO.....	64
1.5.1.	Đưa nhiều đồ thị lên cùng một cửa sổ	64
1.5.2.	Vẽ đường	65
1.5.3.	Vẽ mặt	70
1.5.4.	Vẽ đường mức (Level Curves)	76
1.5.5.	Vẽ trường vector (Vector Field)	78
1.6.	VÀO – RA DỮ LIỆU.....	82
1.6.1.	Vào dữ liệu từ bàn phím	82
1.6.2.	Đưa ra màn hình	84
1.6.3.	Vào – ra với file văn bản	87
1.7.	MỘT SỐ VẤN ĐỀ KHÁC	92
1.7.1.	Giải các bài toán phi tuyến trong MATLAB	92
1.7.2.	Tính thời gian thực hiện	92
1.7.3.	Hiệu quả của chương trình viết trên MATLAB	93
1.7.4.	Kiểu dữ liệu nâng cao trong MATLAB	93
1.8.	VÍ DỤ MINH HỌA.....	96
1.8.1.	Thuật toán đơn hình hai pha giải bài toán quy hoạch tuyến tính dạng chính tắc.....	96
1.8.2.	Cài đặt chương trình trên MATLAB.....	100
BÀI TẬP CHƯƠNG 1		110
CHƯƠNG 2. HỆ PHƯƠNG TRÌNH TUYẾN TÍNH.....		120
2.1.	ĐIỂM LẠI MỘT SỐ KẾT QUẢ TỪ ĐẠI SỐ MA TRẬN.....	120
2.2.	VÍ DỤ BA CHIỀU.....	124
2.3.	MA TRẬN HOÁN VỊ VÀ MA TRẬN TAM GIÁC.....	126
2.3.1.	Ma trận hoán vị.....	126
2.3.2.	Ma trận tam giác.....	127
2.4.	PHÂN TÍCH LU (LU FACTORIZATION)	129
2.5.	VAI TRÒ CỦA PHẦN TỬ TRỤ	132
2.6.	HIỆU ỨNG CỦA SAI SỐ LÀM TRÒN	133
2.7.	CÀI ĐẶT THUẬT TOÁN TRÊN MATLAB.....	135

2.8. HỆ XÁC ĐỊNH TÔI VÀ SỐ ĐIỀU KIỆN CỦA MA TRẬN.....	143
2.8.1. Chuẩn vector.....	144
2.8.2. Chuẩn ma trận.....	146
2.8.3. Số điều kiện của ma trận.....	147
2.8.4. Đánh giá sai số khi biết số điều kiện của ma trận.....	148
2.9. GIẢI HỆ PHƯƠNG TRÌNH TUYẾN TÍNH BẰNG PHÂN TÍCH MA TRẬN.....	151
2.9.1. Phân tích Cholesky.....	151
2.9.2. Phân rã QR	151
2.10. VÍ DỤ.....	152
BÀI TẬP CHƯƠNG 2.....	154
CHƯƠNG 3. ĐƯỜNG CONG KHỚP.....	158
3.1. ĐẶT VẤN ĐỀ.....	158
3.2. NỘI SUY.....	158
3.2.1. Mở đầu.....	158
3.2.2. Nội suy tuyến tính.....	159
3.2.3. Công thức nội suy Lagrange.....	160
3.3. NỘI SUY BỞI SPLINE.....	170
3.3.1. Đặt vấn đề.....	170
3.3.2. Spline tuyến tính từng khúc.....	171
3.3.3. Nội suy bởi spline bậc ba.....	174
3.4. HỒI QUY.....	183
3.4.1. Đặt vấn đề.....	183
3.4.2. Hồi quy tuyến tính (Linear Regression Analysis).....	185
3.4.3. Đường cong khớp bậc cao.....	188
3.4.4. Đường cong khớp tổng quát.....	190
BÀI TẬP CHƯƠNG 3.....	192
CHƯƠNG 4. GIẢI PHƯƠNG TRÌNH PHI TUYẾN.....	199
4.1. ĐẶT VẤN ĐỀ.....	199
4.2. PHƯƠNG PHÁP CHIA ĐÔI.....	202
4.3. PHƯƠNG PHÁP DÂY CUNG.....	207
4.4. PHƯƠNG PHÁP NEWTON.....	208
4.5. PHƯƠNG PHÁP CẮT TUYẾN.....	215
4.6. PHƯƠNG PHÁP LẬP.....	218
4.7. PHƯƠNG PHÁP BAIRSTOW.....	224
4.8. MỘT SỐ HÀM TRÊN MATLAB ĐỂ GIẢI PHƯƠNG TRÌNH.....	227
4.8.1. Tìm nghiệm của đa thức.....	227
4.8.2. Tìm nghiệm của phương trình phi tuyến.....	230
BÀI TẬP CHƯƠNG 4.....	233

CHƯƠNG 5. TÍNH GẦN ĐÚNG ĐẠO HÀM VÀ TÍCH PHÂN	236
5.1. TÍNH GẦN ĐÚNG ĐẠO HÀM	236
5.1.1. Tính gần đúng đạo hàm bậc nhất.....	236
5.1.2. Tính gần đúng đạo hàm cấp cao và đạo hàm riêng.....	242
5.1.3. Hàm tính gần đúng đạo hàm trên MATLAB.....	242
5.2. TÍNH GẦN ĐÚNG TÍCH PHÂN	245
5.2.1. Đặt vấn đề.....	245
5.2.2. Công thức tích phân Newton–Cotes	249
5.2.3. Công thức hình thang (Trapezoidal Rule)	250
5.2.4. Công thức Simpson	259
5.2.5. Các hàm của MATLAB.....	264
BÀI TẬP CHƯƠNG 5	266
CHƯƠNG 6. BÀI TOÁN GIÁ TRỊ BAN ĐẦU ĐỐI VỚI PHƯƠNG TRÌNH	
VI PHÂN THƯỜNG	269
6.0. MỞ ĐẦU.....	269
6.1. PHƯƠNG PHÁP EULER	272
6.1.1. Phương pháp Euler thuận	272
6.1.2. Phương pháp Euler cải biên.....	280
6.1.3. Phương pháp Euler ngược	282
6.2. PHƯƠNG PHÁP RUNGE–KUTTA.....	283
6.2.1. Phương pháp Runge–Kutta bậc 2	284
6.2.2. Phương pháp Runge–Kutta bậc 3	286
6.2.3. Phương pháp Runge–Kutta bậc 4	287
6.2.4. Sai số, sự ổn định.....	291
6.3. CÁC HÀM TRÊN MATLAB.....	292
6.3.1. ODE23 (ODE45)	293
6.3.2. ODESET.....	299
6.3.3. Tìm công thức giải tích của nghiệm	300
BÀI TẬP CHƯƠNG 6	302
CHƯƠNG 7. CÁC PHƯƠNG PHÁP CỰC TIỂU HÓA KHÔNG RÀNG BƯỚC ..306	
7.1. NHẮC LẠI MỘT SỐ KHÁI NIỆM TỪ GIẢI TÍCH	306
7.1.1. Không gian Euclid n –chiều	306
7.1.2. Vi phân của hàm nhiều biến	308
7.1.3. Bài toán cực trị hàm nhiều biến.....	309
7.2. BÀI TOÁN QUY HOẠCH PHI TUYẾN KHÔNG RÀNG BƯỚC	311
7.3. CÁC PHƯƠNG PHÁP CỰC TIỂU MỘT BIẾN	313
7.3.1. Hàm đơn cực trị	314

7.3.2. Phương pháp Fibonacci	316
7.3.3. Phương pháp lát cắt vàng	316
7.4. CÁC PHƯƠNG PHÁP SỐ CỰC TIỂU HÓA KHÔNG RÀNG BUỘC.....	317
7.4.1. Mở đầu.....	317
7.4.2. Các phương pháp gradient.....	318
7.4.3. Phương pháp Newton	323
7.4.4. Các phương pháp tìm kiếm.....	327
7.5. CÁC HÀM TỐI ƯU HÓA TRÊN MATLAB.....	329
7.5.1. Hàm FMINBND.....	329
7.5.2. Hàm FMINUNC	331
7.5.3. Hàm FMINSEARCH.....	333
7.5.4. Hàm OPTIMSET	336
7.5.5. Hàm INLINE	340
BÀI TẬP CHƯƠNG 7.....	342
CHƯƠNG 8. QUY HOẠCH TUYẾN TÍNH	347
8.1. XÂY DỰNG MÔ HÌNH TOÁN HỌC CHO CÁC BÀI TOÁN TỐI ƯU THỰC TẾ.....	347
8.1.1. Xây dựng mô hình toán học cho một vấn đề thực tế	347
8.1.2. Một số mô hình thực tế.....	348
8.2. THUẬT TOÁN ĐƠN HÌNH	351
8.2.1. Bài toán quy hoạch tuyến tính tổng quát	351
8.2.2. Bài toán quy hoạch tuyến tính dạng chính tắc và dạng chuẩn.....	351
8.2.3. Giải bài toán quy hoạch tuyến tính dạng chuẩn trong mặt phẳng.....	354
8.2.4. Một số ký hiệu và định nghĩa.....	356
8.2.5. Phương án cơ sở chấp nhận được	357
8.2.6. Công thức số gia hàm mục tiêu. Tiêu chuẩn tối ưu	361
8.2.7. Thuật toán đơn hình dạng ma trận nghịch đảo	363
8.2.8. Thuật toán đơn hình dạng bảng	367
8.2.9. Tính hữu hạn của thuật toán đơn hình	371
8.2.10. Thuật toán đơn hình hai pha	376
8.2.11. Về hiệu quả của thuật toán đơn hình	382
8.3. LÝ THUYẾT ĐỐI NGẪU	383
8.3.1. Bài toán đối ngẫu của quy hoạch tuyến tính tổng quát.....	383
8.3.2. Định lý đối ngẫu	386
8.4. GIẢI QUY HOẠCH TUYẾN TÍNH TRÊN MATLAB	391
BÀI TẬP CHƯƠNG 8.....	395
TÀI LIỆU THAM KHẢO	407

Chương 0

MỞ ĐẦU

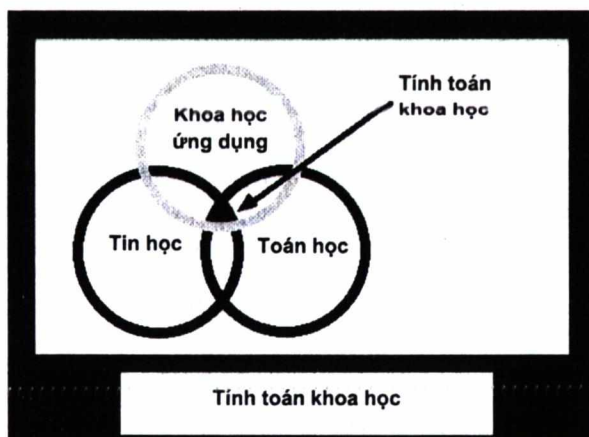
0.1. TÍNH TOÁN KHOA HỌC LÀ GÌ?

Tính toán khoa học (Scientific Computing) đã trở thành một lĩnh vực nghiên cứu phổ biến của Toán học ứng dụng chỉ trong vòng vài chục năm gần đây. Vì vậy, có rất nhiều định nghĩa và thuật ngữ xuất hiện trong lĩnh vực có liên quan đến ứng dụng và công cụ sử dụng này. Do lĩnh vực ứng dụng của Tính toán khoa học được mở rộng nhanh chóng và công cụ tính toán ngày càng phát triển nên rất nhiều thuật ngữ cũng nhanh chóng trở nên lỗi thời.

Nói chung, có một điểm chung trong tất cả các định nghĩa, đó là Tính toán khoa học liên quan đến việc sử dụng máy tính và các phương pháp số một cách hiệu quả, tận dụng cấu hình của các máy tính tiên tiến để giải quyết các bài toán kích thước lớn trong khoa học và kỹ thuật.

Có thể nói một cách vắn tắt: Tính toán khoa học là tập hợp tất cả công cụ, kỹ thuật và lý thuyết cần thiết để phát triển và giải quyết các mô hình toán học trong khoa học và kỹ thuật trên máy tính.

Hình ảnh dưới đây cho thấy vị trí của tính toán khoa học

Hình 1. Vị trí của tính toán khoa học